

Τερέζα Γιακουμάτου¹
ΔΙΚΤΥΑ ΚΑΙ ΟΘΟΝΕΣ – ΒΗΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ
ΓΡΑΠΤΟ ΛΟΓΟ
Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Φιλολόγος τεύχος 107, Άνοιξη 2002

Ο Roland Barthes ήδη από το 1968² είχε μιλήσει για το θάνατο του συγγραφέα: τον πρώτο ρόλο πλέον τον κατείχε ο αναγνώστης. Μήπως όμως και ο αναγνώστης μετατρέπεται σιγά σιγά σε είδος προς εξαφάνιση; Μελέτες που έχουν γίνει για τη σύνθεση του αναγνωστικού κοινού καταγράφουν μία φθίνουσα τάση. Ο Alvin Kernan με τη σειρά του έρχεται να επιτείνει τη μελαγχολία μας μιλώντας για το τέλος της ανάγνωσης³. Η πανελλήνια έρευνα για την αναγνωστική συμπεριφορά των Ελλήνων⁴ περιορίζει το ποσοστό των συστηματικών αναγνωστών (δηλαδή αυτών που διαβάζουν πάνω από 10 βιβλία το χρόνο) στο 8.5%. Άραγε η ψηφιοποίηση των κειμένων μπορεί να αναζωογονήσει το ενδιαφέρον για την ανάγνωση σε έναν πολιτισμό ο οποίος βασιζείται στο θέαμα; Μπορούμε να μιλήσουμε για την ανάδυση ενός νέου είδους λογοτεχνίας, της ηλεκτρονικής;

Αναμφίβολα ζούμε σε μία μεταβατική εποχή. Η εποχή της τυπογραφίας παραχωρεί τη θέση της –όχι χωρίς αντιστάσεις– στην ηλεκτρονική εποχή. Η λογοτεχνία αντιμετωπίζει την πρόκληση του διαδικτύου. Νέα δεδομένα προκύπτουν, δεδομένα που μεταβάλλουν τη σχέση συγγραφέα -εκδότη-αναγνωστικού κοινού. Και οι νόμοι της αγοράς λειτουργούν αμείλικτοι, με την ακρίβεια και αυστηρότητα των πανάρχαιων νόμων, στην επερχόμενη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία μας.

Η ψηφιοποίηση παρέχει στο συγγραφέα τη δυνατότητα αφενός να συνεργαστεί εύκολα και γρήγορα με απομακρυσμένους συνεργάτες, αφετέρου να διαδώσει τα κείμενά του μέσω του διαδικτύου σε όλον τον κόσμο⁵ μέσα σε κλάσματα του δευτερολέπτου. Και αυτά σε μεγάλο βαθμό συμβαίνουν, έστω κι αν οι τελικοί αποδέκτες, δηλαδή το αναγνωστικό κοινό, δεν αντιλαμβάνονται τις διαδικασίες που έχουν προηγηθεί πριν το τελικό προϊόν φθάσει στα χέρια τους. Η ψηφιακή εποχή έρχεται να μετασχηματίσει τον τρόπο πρόσληψης του γραπτού λόγου, καθώς μεγάλο μέρος της ανάγνωσης πραγματοποιείται μέσα από τις οθόνες και πολλά κείμενα διακινούνται μέσα από το διαδίκτυο.

---

¹ Η Τερέζα Γιακουμάτου είναι Φιλολόγος, ασχολείται με τις εφαρμογές των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση και συντηρεί την ιστοσελίδα www.netschoolbook.gr

² Barthes, Roland, « La morte de l' auteur » στο *Essais critiques IV* (Paris 1984), σσ. 63-69.

³ Kernan, Alvin, *Ο θάνατος της λογοτεχνίας*, Νεφέλη, Αθήνα, 2001.

⁴ Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, *Πανελλήνια έρευνα αναγνωστικής συμπεριφοράς*, Μάιος 1999, www.ekebi.gr (18/1/2002)

⁵ Νικολαΐδου Σοφία – Γιακουμάτου Τερέζα *Διαδίκτυο και διδασκαλία*, Κέδρος, Αθήνα, 2001, σσ.283-294.

Διαφέρει ένα ηλεκτρονικό κείμενο από το παραδοσιακό; Σε πολλά. Αυτή η διαφοροποίηση επηρεάζει την αναγνωστική μας συμπεριφορά; Σε ακόμα περισσότερα.

Οι σημερινοί αναγνώστες –είδος προστατευόμενο και υπό εξαφάνιση – είναι εθισμένοι στο τηλεοπτικό ζάπιγκ και απαιτούν υψηλότερη δυνατότητα αλληλεπίδρασης με το λογοτεχνικό κείμενο, όπως ακριβώς λίγους αιώνες πριν οι πρόγονοί μας προσδοκούσαν φθηνότερα βιβλία. Σε αυτήν την ανάγκη έρχεται να απαντήσει η ηλεκτρονική λογοτεχνία.

Εν Αρχή ην

Ο όρος υπερκείμενο δημιουργήθηκε από τον **Theodor Nelson** στη δεκαετία του '60⁶ για να περιγράψει ένα είδος ηλεκτρονικού κειμένου, το οποίο διαβάζουμε στην οθόνη του υπολογιστή και είναι ριζικά διαφορετικό από τον έντυπο λόγο: δεν έχει ιεραρχημένη δομή⁷. Είναι ουσιαστικά ένα πολυεπίπεδο κείμενο που προσκαλεί την αλληλεπίδραση με τον αναγνώστη, καθώς η δομή του είναι τέτοια που επιτρέπει ανάγνωση πολλαπλών διαδρομών.

Οι λογοτέχνες θέλησαν να εκμεταλλευτούν τις δυνατότητες που τους προσφέρει η τεχνολογία - έτσι μας προέκυψαν τα λογοτεχνικά υπερκείμενα. Σταθμός θεωρείται το έργο του **Michael Joyce** «*Afternoon*», το οποίο γεννήθηκε το 1987⁸ και συνεχίζει να πωλείται σε μορφή ψηφιακού δίσκου. Ο αναγνώστης κινείται ουσιαστικά μέσα στο κείμενο, μια που δεν υπάρχει καθορισμένη γραμμική αφηγηματική πορεία. Περιλαμβάνει 539 αποσπάσματα και 951 υπερδεσμούς. Ο αναγνώστης πλοηγείται μέσα στο κείμενο απαντώντας σε ερωτήσεις ναι/όχι, συμπληρώνοντας λέξεις κλειδιά, και η ιστορία ξεδιπλώνεται ανάλογα με τη διαδρομή που χαράσσει ο αναγνώστης. Εναλλάσσονται και οι αφηγητές: άλλοτε είναι ο Πήτερ, άλλοτε η Λολίτα, άλλοτε ο συγγραφέας. Ένα κείμενο δίχως αρχή και δίχως τέλος⁹; Μήπως έχουμε να κάνουμε με άλλο ένα μεταμοντέρνο αστείο;

Οι πολέμιοι των καινοτομιών δεν άργησαν να ξεσπαθώσουν¹⁰. Η κατακλυσμιαία εισβολή των ηλεκτρονικών δεδομένων στην καθημερινότητά μας σταδιακά καταργεί το κούρνιασμα στην πολυθρόνα, την παράδοση σ' έναν βαθύ, εσωτερικό χρόνο, βαρύ από προσδοκίες. Καταργεί ακόμη και την καταβύθιση στο περιπετειώδες μυθιστόρημα τσέπης μέσα στο λεωφορείο και την απότομη επαναφορά στην πραγματικότητα στο πρώτο νευρικό φρενάρισμα του οδηγού¹¹. Δεν

---

⁶Project Xanadu <http://www.xanadu.com.au/xanadu/> (18/1/2002)

⁷Nelson, Ted. *Computer Lib / Dream Machines: New Freedoms Through Computer Screens—a Minority Report*. Chicago: Hugo's Book Service, 1974, σ.78 - - -. "Opening Hypertext: A Memoir". M.C. Tuman (επιμ.). *Literacy online: The Promise (and Peril) of Reading and Writing with Computers*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1992, σσ.43-57.

⁸ Joyce Michael *afternoon, a story*, Eastgate Systems Inc.

⁹ Yellowees-Douglas J. "Tell Me When to Stop: Closure and Indeterminacy in Interactive Narratives," *Hypert/Text/Theory*. George Landow.(επιμ): Johns Hopkins University Press, Baltimore 1994, σσ. 159-188.

¹⁰ Birkets Sven, *The gutenberg Elegies: The fate of reading in an electronic age*, Faber, Λονδίνο, 1995 σ.28.

¹¹ Kernan, Alvin, *Ο θάνατος της λογοτεχνίας*, Νεφέλη, Αθήνα, 2001, σ.18.

μπορούμε να πάρουμε την οθόνη στο κρεβάτι μας¹² - και ας μην κρυβόμαστε, το διάβασμα στην οθόνη παραμένει θλιβερό υποκατάστατο - όσο κι αν πασχίζουν οι ειδικοί της τεχνολογίας να μας εφοδιάσουν με ευκολίες χειρισμού των κειμένων, με ολοένα και πιο ευκρινείς, ελαφριές, φορητές οθόνες.

Είναι αυτός ένας λόγος που το βιβλίο, τελικά, θα επιζήσει στην ηλεκτρονική εποχή; Κι όμως πολλά έργα ηλεκτρονικής λογοτεχνίας διεκδικούν μία θέση στο πάνθεον της τέχνης. Κι έχουν γίνει αποδεκτά από την ευρύτερη αναγνωστική κοινότητα. Η ανθολογία της Μεταμοντέρνας Αμερικανικής Λογοτεχνίας Norton¹³, η οποία έχει καθιερωθεί στους λογοτεχνικούς κύκλους για την ποιότητά της, περιέλαβε και το είδος της ηλεκτρονικής λογοτεχνίας στον τομέα **Technoculture**. Ο αγοραστής της ανθολογίας αποκτά τον κωδικό πρόσβασης στις σελίδες της υπερκειμενικής λογοτεχνίας που φιλοξενούνται στον κόμβο του εκδοτικού οίκου Norton¹⁴. Πολλοί λογοτέχνες έχουν κατά καιρούς γοητευθεί από τη τεχνολογία και προσπάθησαν να σπάσουν τα όρια της έντυπης σελίδας ήδη από τις δεκαετίες του '50 και του '60.¹⁵ Το υπερκείμενο είναι κατά βάση το ίδιο πείραμα αλλά με καινούργια εργαλεία. Είναι συνεπώς το επόμενο λογικό βήμα στην ιστορία της λογοτεχνίας; Έχει νομιμοποιηθεί η ηλεκτρονική λογοτεχνία;

Αν δεχθούμε ότι τα πανεπιστημιακά φιλολογικά ιδρύματα και οι κριτικοί καθορίζουν τα όρια της λογοτεχνίας κάθε εποχής, τότε σίγουρα έχουμε στα χέρια μας ή μάλλον στις οθόνες μας ένα νέο είδος, μικτό αλλά νόμιμο, αφού πληθώρα σεμιναρίων υπερλογοτεχνίας κατακλύζει τους πίνακες ανακοινώσεων των πανεπιστημίων¹⁶. Οι ερευνητές σπεύδουν να μελετήσουν αυτό το νέο είδος, το οποίο μετασχηματίζεται διαρκώς ακολουθώντας τις τεχνολογικές εξελίξεις. Το μόνο που περιορίζει τους καλλιτέχνες είναι τα όρια της φαντασίας τους. Ήχοι -εικόνες -βίντεο-παιχνίδια με τις λέξεις αποδομούν το κείμενο και το επανασυνθέτουν εμπλέκοντας δυναμικά τον αναγνώστη στη διαμόρφωση της δομής του¹⁷. Οι ηλεκτρονικοί λογοτέχνες ορίζουν τους δεσμούς μεταξύ των επιμέρους δομικών στοιχείων του υπερκειμένου τους, ορίζουν ακόμη και κομβικά σημεία, όπου ο αναγνώστης θα διαλέξει διαδρομή. Αυτά τα κατακερματισμένα κείμενα ελευθερώνουν τη φαντασία του αναγνώστη, ο οποίος ουσιαστικά εμβυθίζεται στα πολλαπλά επίπεδα του κειμένου. Με

---

¹² Moulthrop S. "Pushing Back: Living and Writing in Broken Space" *Modern fiction studies*, 43 (3), 1997.

¹³ Geyh Paula, Leebron G. Fred, Levy Andrew, *Postmodern American Fiction - A Norton Anthology*, Norton, 1997.

¹⁴ www.wnorton.com (18/1/2002)

¹⁵ Το κίνημα των Dada αλλά και η 'ΟυLiPo' (Ouvroir de literature potentielle-εργαστήρι δυνητικής λογοτεχνίας), που δημιουργήθηκε το 1961 από τον Raymond Queneau (με γνωστότερα μέλη στο αγγλικό κοινό τον Georges Perec και τον Harry Mathews) συνεχίζει να πειραματίζεται με "περιοριστικές" και παραγωγικές μορφές λογοτεχνίας επιδιώκοντας την εμπλοκή του αναγνώστη στην κειμενική κατασκευή.

¹⁶ Resource Center for cybercultural studies <http://www.com.washington.edu/rccs/courses.html> (5/1/02)

¹⁷ Yellowees-Douglas J "What Hypertexts Do That Print Narratives Cannot," *The Reader* 42 (Autumn 1992): 1-23.

τον ίδιο τρόπο επηρεάζουν και το συγγραφέα, όπως παραδέχεται ο **Geoff Ryman** συγγραφέας του έργου **hypertext 253** : «Η συγγραφή διαδραστικής λογοτεχνίας αλλάζει τον τρόπο σκέψης του δημιουργού, καθώς αυτό που προέχει είναι ο προσωπικός τόνος, η γραφή παύει να είναι αντικειμενική, είναι περισσότερο άμεση και προσωπική.»¹⁸ Η **Jane Yellowlees Douglas** καθηγήτρια Λογοτεχνίας του Πανεπιστημίου της **Florida** και υπερκειμενική συγγραφέας, παραλληρίζει το υπερκείμενο με μία βόλτα στο λούνα-παρκ: ποτέ δεν ξέρεις που θα συναντήσεις τις εκπλήξεις¹⁹. Ο **Michael Joyce** του κολλεγίου **Vassar** της Νέας Υόρκης συγκρίνει το υπερκείμενο με τη μουσική, καθώς δεν πιστοποιείται κατά τη γνώμη του η οπτική διάσταση του κειμένου, αλλά μία σύνθεση φράσεων, επαναλήψεων, ρυθμού²⁰. Το υπερκείμενο διατηρεί τη σαγήνη του τραγουδιού των Σειρήνων της λογοτεχνίας, πολλαπλασιάζοντας τα ερεθίσματα που δέχεται ο αναγνώστης. Οι μεταμοντερνιστές αγκαλιάζουν τα λογοτεχνικά υπερκείμενα, αφού συμφωνούν ότι η μοναδική βεβαιότητα είναι η αβεβαιότητα²¹. Οι αναγνώστες συνεχίζουν να ψάχνουν απεγνωσμένα για ένα τέλος, αλλά τα υπερκείμενα αντιστέκονται προσφέροντας διαρκώς νέες διεξόδους. Στήνουν τις παγίδες τους σε ένα δίκτυο δεσμών και κόμβων.

Αν θέλουμε να ανιχνεύσουμε τη μήτρα αυτού του είδους, ίσως θα πρέπει να εστιάσουμε την προσοχή μας στα ομηρικά έπη και τον τρόπο της σύνταξής τους. Με αρκετή ασφάλεια θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι ο ομηρικός ραψωδός κατασκευάζει νόημα επιλέγοντας από το σώμα των ραψωδικών αφηγήσεων μία αφηγηματική διαδρομή. Οικοδομεί το νόημα ακριβώς όπως ο αναγνώστης του υπερκειμένου. Είναι ελεύθερος να περιλάβει όποιες λεπτομέρειες επιλέγει και ακόμη να μεταβάλει το χαρακτήρα των γεγονότων. Πάνω από όλα, μπορεί να δείξει τον προσωπικό του τρόπο προσέγγισης του υλικού με επινοήσεις που αποτελούν μέρος της τέχνης του²². Όσο τα ομηρικά ποιήματα απαγγέλλονταν χωρίς τη βοήθεια της γραφής (πριν το 700 π.Χ.), ο αοιδός παρουσίαζε σε κάθε απαγγελία κάτι που στην πραγματικότητα ήταν ένα καινούργιο ποίημα. Αυτή η ρευστότητα διαπιστώνεται και στην ηλεκτρονική λογοτεχνία. Κάθε ανάγνωση του υπερκειμένου παράγει ένα καινούργιο, ίσως μοναδικό, έργο τέχνης.

Μήπως αυτό εγείρει προβλήματα πνευματικών δικαιωμάτων; Ίσως να χαρακτηριστεί λίγο ακραίο αλλά το πρόβλημα υπάρχει. Πιθανόν θα πρέπει να το εστιάσουμε αλλού, καθώς η αντιγραφή διευκολύνεται ιδιαίτερα στο ψηφιακό περιβάλλον. Το διαδίκτυο ενσωματώνει τη λογική

---

¹⁸ Birkerts S., Guyer C. Joyce M., Bob Stein "Page Versus Pixel: the cultural consequences of electronic text." *Feed* 6/1995. σ.29

¹⁹ Yellowlees-Douglas, J., "Will the Most Reflexive Relativist Please Stand Up? Hypertext, Argument, and Relativism," *Page to Screen: Taking Literacy into the Electronic Age*. Ilana Snyder.(επιμ.): Allen & Unwin Σύδνευ & Νέα Υόρκη: Routledge, 1997: σ. 144-162.

²⁰ Joyce, M., "Hypertext/Hypermedia," *Encyclopedia of English Studies Language Arts*. Allen C. Purves, (επιμ.), NCTE and Scholastic Inc.. 1994.

²¹ Lyotard, J. *The Postmodern Explained*. Power Publications. Σύδνευ, 1992, σσ.89-96

²² Wace A. & Stubbings Fr. *Ομηρος, a companion*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1984 σ.49, Πλάτωνος Ίων, 534b-534d

της δωρεάν διακίνησης των ιδεών κι εδώ θα σκοντάψουν όσοι βιοπορίζονται από τη συγγραφή. Κάποιες πρώτες προσπάθειες να παρακαμφθεί ο εκδοτικός μηχανισμός προσέκρουσαν στη λογική του «ό,τι κλειδώνει ξεκλειδώνει»²³.

Ο δημιουργός παραμένει κυρίαρχος του παιχνιδιού, αφού καθορίζει τους δεσμούς μέσα στο υπερκείμενο. Το ταξίδι ανήκει πάντα στον αναγνώστη, απλά οι επιλογές του είναι διευρυμένες.

Όταν εγκαταλείφθηκε ο κύλινδρος του παπύρου, γιατί επιβλήθηκε η περγαμινή χάρη στις ευκολίες που παρείχε να ανοίξει, να κλείσει και να ξεφυλλιστεί, είχαμε την πρώτη επανάσταση: τη δημιουργία της σελίδας του κώδικα. Στην ηλεκτρονική εποχή μας τα όρια της σελίδας υπάρχουν μόνο αν το θελήσει ο δημιουργός της, αλλά οι ευκολίες ξεφυλλίσματος έχουν πολλαπλασιαστεί με το κλικ του ποντικιού μας. Είναι το μέσο το μήνυμα; Σίγουρα πάντως η μορφή επιδρά στο περιεχόμενο. Η εποχή μας προαπαιτεί την ταχύτητα, υπόσχεται την αιωνιότητα των κειμένων αποθηκεύοντας τα σε ολόένα και πιο ανθεκτικά μέσα. Ο κώδικας διευκόλυνε την οργάνωση των κειμένων σε κεφάλαια, το υπερκείμενο οργανώνει τις σχέσεις ανάμεσα σε μέρη του κειμένου σε εικόνες και ήχους. Οι δεσμοί είναι τα κλειδιά που συγκροτούν το νόημα των ψηφιακών κειμένων.

Τι άλλο μας λείπει στα ηλεκτρονικά βιβλία; Κατ'αρχήν η ράχη του βιβλίου. Καθώς βλέπουμε την πρώτη οθόνη, δεν μπορούμε καν να υποθέσουμε το μέγεθος ενός υπερκειμένου. Ακόμη, απουσιάζει το οποιοσθόφυλλο. Ο Ουμπέρτο Έκο επισημαίνει ότι ενώ είναι πολύ εύκολο να εικάσει κανείς το περιεχόμενο ενός βιβλίου, ρίχνοντας μια ματιά στο οποιοσθόφυλλο, το ανάλογο δεν μπορεί να γίνει στο διαδίκτυο²⁴, τουλάχιστον όχι με την ίδια ευκολία.

Χάνουμε τα κριτήρια κατηγοριοποίησης και αυτό σίγουρα μας αγχώνει. Η οθόνη δρα ισοπεδωτικά, μία επιφυλλίδα της σειράς απέχει ένα κλικ από τα έργα του Σαίξπηρ. Θυσιάζουμε την αίσθηση της αφής, αφού το ψαύσιμο της υφής του χαρτιού δεν μπορεί να συγκριθεί με αυτό των πλήκτρων. Αποχαιρετούμε μάλλον οριστικά τη μυρωδιά του μελανιού. Οι ερευνητές του MIT μας μιλούν για το ηλεκτρονικό μελάνι²⁵ και ίσως σε λίγα χρόνια καταφέρουν να μας απαλλάξουν και από τις οθόνες.

Η ηλεκτρονική επανάσταση όμως στην εποχή μας περισσότερο βαθιάειναι το χάσμα παρά επιτρέπει τη ελεύθερη διακίνηση των ιδεών αφού για να αποκτήσεις πρόσβαση στα ηλεκτρονικά μέσα θα πρέπει να καταθέσεις τον οβολό σου, ο οποίος συμβαίνει να μην είναι διόλου ευκαταφρόνητος. Μία νέα μορφή αναλφαβητισμού –έστω ψηφιακού– παραμονεύει στη γωνία. Η νέα σχέση συγγραφέα-αναγνώστη που ευαγγελίζονται πολλοί προσκρούει στη διεύθυνση του διαδικτύου στον αναγνωστικό πληθυσμό. Ναι, σίγουρα το μέσο διευκολύνει την επικοινωνία και μετατρέπει τον αναγνώστη σε συνδιαμορφωτή, αφού μπορεί εύκολα να στείλει τις παρεμβάσεις και τα σχόλιά του. Αλλά το αναγνωστικό κοινό του διαδικτύου παραμένει πολύ περιορισμένο, σε σχέση με το σύνολο των

²³ Νικολαΐδου Σοφία – Γιακουμάτου Τερέζα *Διαδίκτυο και διδασκαλία*, Κέδρος, Αθήνα 2001, σ.285

²⁴ Eco U., *Serendipities: Language and Lunacy*, Harvest Books, 1999 σσ 126-7

²⁵ <http://www.media.mit.edu/micromedia/elecpaper.html> (18/1/2002)

αναγνωστών. Η αναντικατάστατη επαφή με το υλικό αντικείμενο θα πρέπει να καθησυχάσει όσους αγωνιούν για την εξαφάνισή του βιβλίου. Ακόμη και οι υπέρμαχοι της ηλεκτρονικής εποχής συνεχίζουν να συλλέγουν βιβλία.

Έχουμε να αξιολογήσουμε και να μετρήσουμε τα αποτελέσματα τριών επαναστάσεων που συμβαίνουν παράλληλα α) της τεχνολογικής επανάστασης που αφορά την παραγωγή και διάδοση των κειμένων β) της επανάστασης της ηλεκτρονικής γραφής και γ) την επανάσταση της ηλεκτρονικής ανάγνωσης. Και οι τρεις έρχονται ταυτόχρονα να μετασχηματίσουν τη σχέση μας με το γραπτό λόγο. Αρχικά η ηλεκτρονική αναπαράσταση της γραφής τροποποιεί την έννοια των συμφραζομένων **context** και επομένως την ίδια τη συγκρότηση νοήματος. Από τις συλλογές κειμένων που εκδίδονται σε ένα βιβλίο περνάμε σε ψηφιακές βάσεις δεδομένων. Η επανάσταση της γραφής διαταράσσει τη σχέση κειμένου με το αντικείμενο που το περιέχει (το βιβλίο) και παραδίνει τον έλεγχο της δομής, της σύνθεσης και της εμφάνισής του στον αναγνώστη, ο οποίος τις χειρίζεται σύμφωνα με τις προτιμήσεις του. Ο αναγνώστης του ηλεκτρονικού κειμένου συναντιέται με τον αναγνώστη της αρχαιότητας. Και οι δύο ξετυλίγουν παπύρους. Οι σύγχρονοι αναγνώστες κερδίζουμε στην ευκολία της μπάρας κύλισης και ουσιαστικά πλοηγούμαστε στον ωκεανό της παγκόσμιας γνώσης. Η ψηφιοποίηση μπορεί να κάνει διαθέσιμα όλα τα κείμενα του συνόλου της ανθρώπινης ιστορίας και να πραγματοποιήσει το όνειρο της συλλογικής γνώσης. Μία βιβλιοθήκη χωρίς τοίχους, κάπου στον κυβερνοχώρο, από όπου θα μπορούμε να αποκτήσουμε πρόσβαση σε όποιο «βιβλίο» θελήσουμε. Αυτή η επανάσταση σίγουρα ήρθε για να προεκτείνει το νου μας και όχι τους μυώνες μας, όπως η αγροτική και η βιομηχανική. Δεν γνωρίζω πόσο κοντά είναι το όνειρο του Δερτούζου για ένα σημασιολογικό διαδίκτυο²⁶ αλλά ίσως μερικοί από εμάς ζήσουμε να το δούμε. Οργανώνοντας έναν ιστό παγκόσμια κοινών σφαιρικών νοημάτων θα βοηθηθούμε να πετυχαίνουμε περισσότερα, κάνοντας λιγότερα. Μέχρι στιγμής η τεχνολογία είναι αρκετά ανώριμη. Δεν έχει αποδώσει τους καρπούς της επένδυσής μας σε χρόνο. Ελπίζουμε ότι σύντομα οι υπολογιστές θα γίνουν περισσότερο ανθρωποκεντρικοί και επιτέλους θα μας υπηρετήσουν αντί να τους υπηρετούμε.

Λογοτεχνικά υπερκείμενα στην ελληνική γλώσσα και πολλά ανοικτά ερωτήματα

Η ελληνική πραγματικότητα είναι πάντα σκληρή. Υπάρχουν έλληνες κυβερνολογοτέχνες; Η απάντησή μας θα είναι μάλλον αρνητική. Υπάρχουν λογοτέχνες με ηλεκτρονικές ανησυχίες; Εδώ μπορούμε να αισιοδογήσουμε. Έστω κι αν περιορίζονται σε μία πλευρά των ηλεκτρονικών διευκολύνσεων αυτήν της επικοινωνίας με τον συγγραφέα έχουμε δει περιπτώσεις όπου οι συγγραφείς ζητούν από το κοινό τους πρώτη ύλη.

---

²⁶ Δερτούζος Μιχάλης, *Η Ανολοκλήρωτη επανάσταση*, Νέα Σύνορα -Λιβάνη, Αθήνα, 2001 σ.168

Ας δούμε την περίπτωση του Χ.Α. Χωμενίδη, ο οποίος έχει δημοσιεύσει την α' παράγραφο του νέου του μυθιστορήματος στη διεύθυνση www.greekbooks.gr, τοποθετώντας τον διαδικτυακό αναγνώστη στο χώρο (ξενοδοχείο Αστόρια) και στο χρόνο του έργου. Οι αναγνώστες μπορούν να υποβάλλουν τη δική τους συνέχεια στο υπό συγγραφή μυθιστόρημα. Οι οδηγίες που δίνονται είναι σαφείς: «Γράψτε την καινούρια παράγραφο, μέχρι 1000 χαρακτήρες. Κατόπιν επιλογής, η καλύτερη θα προσαρτηθεί στο υπάρχον μυθιστόρημα» και του Α. Σταμάτη, www.greekbooks.gr, ο οποίος ζητά από τους αναγνώστες του να απαντήσουν σε ορισμένα ερωτήματα (π.χ. ποιο ήταν το γεγονός που τους προκάλεσε το μεγαλύτερο φόβο κ.τ.λ.). Ο Α. Σταμάτης εμμένει στην αιτούμενη «αλήθεια» των απεσταλμένων ιστοριών, διευκρινίζοντας στους διαδικτυακούς αναγνώστες ότι το μέρος της μυθοπλασίας το κρατά ο συγγραφέας ασυζητητί.

Μπορεί λοιπόν η έννοια της διαδραστικότητας που μας προσφέρει το υπερκείμενο να περιορίζεται στην αίτηση κειμενικής πρώτης ύλης την οποία προσφέρει το κοινό, αλλά ας μην ξεχνάμε ότι είμαστε επικοινωνιακός λαός κι επομένως θα υιοθετούσαμε εκείνα τα χαρακτηριστικά που μας ταιριάζουν περισσότερο.

Η δικτυακή πύλη in.gr μετέφρασε για τους Έλληνες αναγνώστες το έργο του Μ. Ρavic Ο Δαμασκηνός, διήγημα για υπολογιστή και διαβήτη²⁷ ενώ μάς έχει τάξει και το έργο του Geoff Ryman 253 ή Το θέατρο του υπόγειου σιδηρόδρομου-²⁸. Το πρωτότυπο έργο του Ryman μπορεί να αναγνωσθεί στη διεύθυνση <http://www.ryman-novel.com/> «Μία νουβέλα για το διαδίκτυο και τον υπόγειο του Λονδίνου σε επτά βαγόνια και μία σύγκρουση».

Το μοναδικό ελληνικό έργο αμιγούς υπερλογοτεχνίας είναι η κατασκευή της Σοφίας Νικολαΐδου πάνω στο μυθιστόρημά της «Πλανήτης Πρέσπα²⁹». Το συγκεκριμένο έργο αποτελείται από επτά συγκεκριμένες αναγνωστικές διαδρομές οι οποίες όμως αλληλοδιαπλέκονται. Τα κείμενα είναι μικρά, φορέας των νοημάτων παραμένει ο λόγος ενώ οι εικόνες έχουν καθαρά παραπληρωματικό ρόλο και είναι φανερό ότι η λογοτέχνης πειραματίζεται με ένα νέο είδος. Περιλαμβάνεται πίνακας προσώπων όπως και χάρτης του υπερκειμένου.

Η μελέτη ενός τέτοιου έργου προκαλεί ερωτήματα που απασχολούν κατά κύριο λόγο τους υπερλογοτέχνες, όπως: Ποιοι μπορεί να είναι ενδιαφέροντες τρόποι για την εκκίνηση της ανάγνωσης ενός τέτοιου έργου; Οι διαδρομές που ορίζονται από τον συγγραφέα είναι προκατασκευασμένες; Καθοδηγούμενες; Χαοτικές; Ή έχει προκρίνει ενδιάμεσες λύσεις επιτρέποντας περιορισμένα όρια ελευθερίας στον αναγνώστη; Τι πρέπει να προσεχθεί στο περιβάλλον διεπαφής ως προς την ισορροπία λόγου και τεχνολογίας;

Στα υπερλογοτεχνικά κείμενα ο κίνδυνος της εικονοποίησης του λόγου ελλοχεύει. Σε ορισμένες περιπτώσεις χάνεται ο σκληρός πυρήνας της λογοτεχνίας. Η κυριαρχία της εικόνας στην εποχή μας επηρεάζει τον

²⁷ <http://www.in.gr/books/htm/damask.htm> (18/1/2002)

²⁸ <http://www.in.gr/books/uperkeimena/default.htm> (18/1/2002)

²⁹ Νικολαΐδου, Σ., *Πλανήτης Πρέσπα*, Κέδρος, Αθήνα, 2002, www.snikolaidou.gr

τρόπο σχεδίασης των ιστοσελίδων³⁰. Η αλληλεπίδραση εικόνας – λόγου έχει κεντρίσει το ενδιαφέρον των καλλιτεχνών που πιστεύουν ότι με αυτόν τον τρόπο η ποιητική κυρίως τέχνη μπορεί να γίνει πιο προσιτή στο νεανικό κοινό που μεγάλωσε σε έναν κόσμο εικόνων. Ακόμη και οι γραμματοσειρές επιλέγονται με προσοχή, καθώς επηρεάζουν αισθητικά την εμφάνιση του έργου. Η εξέλιξη των προγραμμάτων σχεδίασης διευκολύνει τη συνάντηση ήχων, κίνησης, λόγου σε μία κατασκευή που ενορχηστρώνεται από τον καλλιτέχνη.

Όμως αυτό που πραγματικά ανατρέπει το σκηνικό είναι οι δυνατότητες επικοινωνίας που μας προσφέρει το διαδίκτυο. Τα «καλώδια» ενώνουν τους ανθρώπους και η παγκοσμιοποίηση εδώ αποκτά διαφορετική έννοια από την οικονομική. Βέβαια έχουμε δει μόνο την αρχή τέτοιων προσπαθειών απομακρυσμένων καλλιτεχνών να δημιουργήσουν ένα κοινό έργο. Τέτοιες προσπάθειες προϋποθέτουν μία συναντίληψη για τη λογοτεχνία. Αυτό που ίσως δούμε στα επόμενα χρόνια ολοένα και πιο συχνά είναι η συνεργασία λογοτεχνών με σχεδιαστές ηλεκτρονικών σελίδων, καθώς οι απαιτήσεις των προγραμμάτων συχνά υπερβαίνουν τις δυνατότητες ενός μέσου χρήστη. Κατά πόσον η οπτικοποίηση της επικοινωνίας αμβλύνει τις πολιτιστικές διαφορές παραμένει ανοικτό ερώτημα, αφού έχουν παρατηρηθεί διαφορές στον τρόπο αποκωδικοποίησης των εικόνων μεταξύ των λαών³¹.

Τι καλλιτεχνικό και νοητικό ενδιαφέρον παρουσιάζει αυτό το νέο είδος; Γιατί τελικά ο συγγραφέας μεταφέρεται σε αυτό το νέο μέσο; Οι δυνατότητες του νέου μέσου να ενορχηστρώσει ο καλλιτέχνης διαφορετικούς σημειωτικούς τρόπους επικοινωνίας είναι η βασική πρόκληση. Το έχουμε δει να συμβαίνει στις εικαστικές τέχνες. Επόμενο ήταν αυτή η πολυτροπικότητα να αγγίξει και τη λογοτεχνία. Όμως πώς διαβάζονται αυτά τα νέα «κειμένα»; Η ανάγνωση στην οθόνη διαφοροποιείται κατά πολύ από αυτήν του βιβλίου. Διαφοροποιείται η ταχύτητα ανάγνωσης, το χρονικό διάστημα που μπορούμε να μείνουμε συγκεντρωμένοι, πότε θα σταματήσουμε, πόσο συχνά μπορούμε να επιστρέψουμε σε κομμάτια του κειμένου και να τα ξαναδιαβάσουμε, τόσες πολλές παράμετροι που σίγουρα επηρεάζουν τον τρόπο συγκρότησης νοήματος.

Κλειδί στην αποκωδικοποίηση αυτών των πολυτροπικών κειμένων είναι οι δεσμοί. Αν παρατηρήσουμε τη λειτουργία τους, θα διαπιστώσουμε ότι τροποποιούν το νόημα ενός κειμένου με αποτέλεσμα δύο αναγνώστες με διαφορετική εκκίνηση, ενώ διαβάζουν τα ίδια αποσπάσματα, ουσιαστικά διαβάζουν διαφορετικές ιστορίες, λόγω της διαδρομής που ακολούθησαν. Η διαδρομή βέβαια καθορίστηκε από τους δεσμούς. Οι δεσμοί διατηρούν το προνόμιο να αλλάζουν, επαναπροσδιορίσουν να διευρύνουν

---

³⁰ Yellowees-Douglas J. "The Three Paradoxes of Hypertext: How Theories of Textuality Shape Interface Design." (επανεκδοση) Gibson S., Oviedo O..(επιμ) *The Emerging CyberCulture: Literacy, Paradigm, and Paradox*. Cresskill, Hampton Press, NJ 2000. σ.185-208

³¹ Kress, G.R. Van Leeuwen, T. *Reading images: the grammar of visual design*, Routledge, Λονδίνο, 1996

ή να περιορίσουν το νόημα που συνάγουμε από ένα έργο³². Η ταχύτητα μεταφοράς μας από το ένα απόσπασμα στο άλλο καθιστά τη διαδικασία αόρατη. Αλλά οι δεσμοί, όπως προείπαμε, δεν είναι αθώοι. Ακόμη και η φορά τους φέρει μία βαρύνουσα σημασία. Το απόσπασμα Α μας μεταφέρει στο Β, αλλά δεν ισχύει και το αντίστροφο. Γιατί ο καλλιτέχνης επέλεξε έναν μονόδρομο;

Τα ερωτήματα που προκύπτουν από τη μελέτη αυτού του νέου είδους μάς καλούν μέσα στο λαβύρινθο των δεσμών τους. Οι δυνατότητες του νέου μέσου μόλις αρχίζουν να εξερευνούνται. Αυτό που μπορούμε με σιγουριά να πούμε είναι ότι είμαστε πραγματικά τυχεροί, επειδή ζούμε σε αυτήν την εποχή. Οι ηλεκτρονικοί λογοτέχνες προχωρούν ολοένα σε πιο προκλητικές φόρμες, καλώντας όσο το δυνατόν περισσότερες αισθήσεις στο ταξίδι της λογοτεχνίας.

Προς το παρόν, τα βασικά ερωτήματα παραμένουν ανοιχτά. Το θέμα βρίσκεται υπό διαμόρφωση· η φιλολογία δε διακινδυνεύει προβλέψεις. Παρατηρεί και περιμένει. Τι μας περιμένει στη στροφή, άδηλο.

---

³² Burbules N. «Rhetorics of the web: hyperreading and critical literacy» στο Snyder I. (επιμ) *Page to screen – Taking literacy into the electronic era*, Allen & Unwin, Σύδνευ, 1997 σ.104